

Identifying the Components of Educational Justice in the Strategic Documents of the Islamic Republic of Iran

Zahra Ahmadi¹ | Hosniyeh Sadat Esmaeili*² | Effat Abbasi³ | Mohammad Reza Emam Jomeh⁴

1. PhD Student in Curriculum Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: zahmadi2022@gmail.com
2. PhD Student in Curriculum Studies, Shahid Rajaei Teacher Training University, Tehran, Iran. Email: h.esmayili96@gmail.com
3. Associate Professor, Department of Curriculum Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran. Email: effatabbasi@gmail.com
4. Associate Professor, Department of Curriculum Planning, Shahid Rajaei Teacher Training University, Tehran, Iran. Email: m-r-imam@yahoo.com

Volume info

Vol. 33
Series: 69
Winter 2025

Article Type

Research Paper

Article History

Received:
03 January 2024
Revised:
26 July 2024
Accepted:
21 February 2026
Published:
22 November 2025

ISSN – E-ISSN

ISSN: 8901-1857
E-ISSN: 2821-1685

Abstract

This research was conducted with the aim of identifying the components of educational justice within the strategic (upstream) documents of the Islamic Republic of Iran using the thematic analysis method. The statistical population of the study includes the most significant official documents of the country, namely: the "Fundamental Reform Document of Education," the "National Curriculum," the "Comprehensive Scientific Map of the Country," the "Constitution of the Islamic Republic of Iran," and the "Sixth Five-Year Economic, Social, and Cultural Development Plan." Given the nature of the research, all aforementioned documents were studied as the target population; thus, the sample was equivalent to the population. The identified components of educational justice were ultimately categorized into six overarching themes: "Incorporating Justice into Curriculum Elements," "Equitable Empowerment," "Universal Coverage of Stakeholders," "Equitable Management and Resource Distribution," "Focus on Criticism and Strengthening the Spirit of Justice-Seeking," and "Attention to Individual and Regional Differences." These themes comprise 20 organizing themes and 91 basic themes. To realize educational justice in the design and formulation of programs, these components must be prioritized so that all learners across all regions of the country can benefit equitably from educational and upbringing opportunities.

Keywords: Educational Justice, Strategic Documents of the Islamic Republic of Iran, Thematic Analysis.

Cite this Paper: Ahmadi'Z, Esmaeili' H, Abbasi'E, Reza Emam Jomeh'M.(2026). Identifying the Components of Educational Justice in the Strategic Documents of the Islamic Republic of Iran. Research in Islamic Education Issues. 33(69), 161-183

Publisher:
Imam Hossein University.

©
The Author(s).

التعرف على مكونات العدالة التربوية في الوثائق الأولية للجمهورية الإسلامية الإيرانية

زهرا احمدى^١ | حسنيه سادات اسمعيلي^٢ | عفت عباسى^٣ | سيد محمدرضا امام جمعه^٤

Email: zahmadi2022@gmail.com

Email: h.esmayili96@gmail.com

Email: effatabbasi@gmail.com

Email: m-r-imam@yahoo.com

١. طالب دكتوراه في تخطيط المناهج الدراسية، جامعة خوارزمي، طهران، إيران

٢. طالب دكتوراه في دراسات المناهج، جامعة شهيد رجائي لتدريب المعلمين، طهران، إيران

٣. أستاذ مشارك، قسم تخطيط المناهج، جامعة خوارزمي، طهران، إيران

٤. أستاذ مشارك، قسم تخطيط المناهج، جامعة شهيد رجائي لإعداد المعلمين، طهران، إيران

المُلخَص

أجرى هذا البحث بهدف التعرف على مكونات العدالة التعليمية في الوثائق رفيعة المستوى لجمهورية إيران الإسلامية باستخدام أسلوب البحث التحليلي الموضوعي. المجتمع الإحصائي للبحث هو وثيقة التحول الأساسي للتعليم، والمناهج الوطنية، والخريطة العلمية الشاملة للبلاد، ودستور الجمهورية الإسلامية الإيرانية، وكذلك قانون السنوات الخمس الاقتصادية السادسة، خطة التنمية الاجتماعية والثقافية لجمهورية إيران الإسلامية، والتي تعد من أهم الوثائق الرسمية الموجودة في جمهورية إيران الإسلامية. ووفقا لغرض البحث فقد تم دراسة جميع الوثائق باعتبارها المجتمع المستهدف، وبالتالي فإن العينة في هذا البحث كانت مساوية للسكان. وقد تم أخيرا تصنيف مكونات العدالة التعليمية التي تم تحديدها إلى ستة محاور عامة شاملة، والتي تشمل الاهتمام بالعدالة في عناصر المنهج، والتمكين العادل، وتغطية جميع الجماهير، والإدارة العادلة وتوزيع الموارد والاهتمام بالنقد وتعزيز روح العدالة والاهتمام بالاختلاف، والتي تشمل ٢٠ موضوعًا تنظيميًا و ٩١ موضوعًا أساسيًا. ومن أجل تحقيق العدالة التعليمية في تصميم وصياغة البرامج، ينبغي الاهتمام بهذه المكونات حتى يتمكن جميع المتعلمين في جميع مناطق الدولة من الاستفادة من الفرص التعليمية بشكل عادل.

الكلمات المفتاحية: العدالة التعليمية، والوثائق العليا للجمهورية الإسلامية الإيرانية، وتحليل المحتوى.

السنة والرقم

المجلد: ٣٣

شباط ١٤٤٧

ورقة البحث

تاريخ المقالة

تاريخ الاستلام: ٢١ جمادى الثاني ١٤٤٥

تاريخ المراجعة: ٢٠ محرم ١٤٤٦

تاريخ القبول: ٠١ جمادى الثاني ١٤٤٧

تاريخ النشر: ٠٣ رمضان ١٤٤٧

ISSN - E-ISSN

ISSN: 8901-1857

E-ISSN: 2821-1685

استناد: احمدى، زهرا؛ اسمعيلي، حسنيه سادات؛ عباسى، عفت؛ امام جمعه، سيد محمدرضا. (١٤٠٤). التعرف على مكونات العدالة التربوية في الوثائق الأولية للجمهورية الإسلامية الإيرانية؛ مجلة العمى البحث في قضايا التربية الاسلامية؛ ٣٣(٦٩): ١٨٣-١٦١.

©
المؤلفون

الناشر: الجامعة الامام الحسين(ع)

OPEN ACCESS

شناسایی مؤلفه‌های عدالت آموزشی در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران

زهرا احمدی^۱ | حسنیه سادات اسمعیلی^۲ | عفت عباسی^۳ | سید محمد رضا امام جمعه^۴

Email: zahmadi2022@gmail.com

۱. دانشجوی مقطع دکتری برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

Email: h.esmayili96@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران

Email: effatabbasi@gmail.com

۳. دانشیار، گروه برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

Email: m-r-imam@yahoo.com

۴. دانشیار، گروه برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران

چکیده

این پژوهش با هدف شناسایی مؤلفه‌های عدالت آموزشی در اسناد و مدارک بالادستی کشور جمهوری اسلامی ایران با روش پژوهش تحلیل مضمون انجام شد. جامعه آماری تحقیق، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برنامه درسی ملی، نقشه جامع علمی کشور، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و همچنین قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران می‌باشند که در زمره مهم ترین اسناد و مدارک رسمی کشور جمهوری اسلامی ایران قرار دارند. با توجه به هدف پژوهش کلیه اسناد به عنوان جامعه هدف مورد مطالعه قرار گرفتند و بنابراین، نمونه در این پژوهش برابر با جامعه بود. مؤلفه‌های عدالت آموزشی شناسایی شده در نهایت در شش مضمون کلی و فراگیر دسته بندی شدند که عبارتند از توجه به عدالت در عناصر برنامه درسی، توانمندسازی عادلانه، پوشش همه مخاطبان، مدیریت و توزیع عادلانه منابع، توجه به نقادی و تقویت روحیه عدالت‌گرایی و توجه به تفاوت‌ها که این مضامین شامل ۲۰ مضمون سازمان دهنده و ۹۱ مضمون پایه می‌باشند. برای تحقق عدالت آموزشی در طراحی و تدوین برنامه‌ها به این مؤلفه‌ها باید توجه شود تا کلیه یادگیرندگان در همه مناطق کشور به شکل عادلانه از فرصت‌های آموزشی و تربیتی بهره ببرند.

کلیدواژه‌ها: عدالت آموزشی، اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران، تحلیل مضمون.

سال و شماره

سال ۳۳، پیاپی: ۶۹
زمستان ۱۴۰۴

نوع مقاله

مقاله پژوهشی

سابقه مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۳
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۰۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۱
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۰۲

شابا چاپی و الکترونیکی

شابا چاپی: ۶۹۷۲-۲۲۵۱
الکترونیکی: ۵۱۹۶-۲۶۴۵

استناد: احمدی، زهرا؛ اسمعیلی، حسنیه سادات؛ عباسی، عفت؛ امام جمعه، سیدمحمد رضا. (۱۴۰۴). شناسایی مؤلفه‌های عدالت آموزشی در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران؛ پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی؛ ۳۳(۶۹): ۱۸۳-۱۶۱.

نویسندگان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

OPEN ACCESS

مقدمه و بیان مسئله

نقش شگفت‌انگیز تعلیم و تربیت در زندگی انسان، بر هیچ خردمندی پوشیده نیست و تاکنون هم ضرورت آن مورد تردید قرار نگرفته است، چرا که تعلیم و تربیت صحیح می‌تواند فرد را به اوج ارزش‌ها برساند و اگر غلط افتد، وی را به سقوط کشاند (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۵، ص ۱۷). نظام تعلیم و تربیت از مهمترین پایه‌ها و بنیان‌های تعالی همه جانبه کشور و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی شایسته کشور در عرصه‌های مختلف است و عدالت، اساسی‌ترین ارزش اخلاقی و اجتماعی در نظام اسلامی و به نوعی عامل بقای جامعه می‌باشد. همچنین یکی از مأموریت‌های محوری انبیاء تلاش برای بسط عدالت در جامعه بوده است. بر این اساس، عدالت، ارزشی فراگیر است که باید در تمامی جنبه‌های حیات اجتماعی تجلی داشته باشد و تمامی سازوکارهای اجتماعی در راستای آن حرکت کنند (کریمی و کرماج، ۱۴۰۰، ص ۳۰).

مسئله عدالت، همیشه به عنوان گفتمان اصلی و حیاتی‌ترین عامل نهادهای اجتماعی مطرح بوده است. از آنجا که آموزش و پرورش و مدارس جزء نهادهای اجتماعی هستند بحث عدالت در این محیط‌ها، یک نکته کلیدی است. چهار معنی یا چهار کاربرد برای کلمه عدالت عبارت است از: ۱) موزون بودن، ۲) تساوی و نفی هرگونه تبعیض، ۳) رعایت حقوق افراد و دادن حق به صاحب حق و ۴) رعایت استحقاق‌ها در افاضه وجود و رحمت به آنچه امکان وجود یا کمال وجود دارد (رضائیان، ۱۳۹۵، ص ۳۷). از منظر علامه طباطبایی، عدالت میانه روی و اجتناب از دو سوی افراط و تفریط در هر امری است و معنای اصلی عدالت، اقامه مساوات میان امور است، به این که به هر امری آنچه سزاوار است بدهی تا امور مساوی شود و هر یک در جای واقعی خود که مستحق آن است، قرار گیرد (محمدزاده، ۱۴۰۱، ص ۲). تعریف عدالت در آموزش بسیار گسترده است و هم به "عدالت در فرصت‌ها و هم به "عدالت در پیامدهای آموزشی" تأکید دارد. عدالت آموزشی به مواردی چون بی‌عدالتی در دستیابی، مشارکت و حضور، موفقیت و پیامدهای آموزشی و محیط یادگیری منصفانه فارغ از زمینه‌های اقتصادی-اجتماعی، محل سکونت، قومیت و جنسیت، توجه می‌کند (یزدانی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۲۲۹).

عدالت آموزشی به نوعی بنیان فکر و فرهنگ یک جامعه است و زمینه بر خورداری افراد را از امکانات برابر آموزشی فراهم می آورد (قریشی خوراسگانی و دیگران، ۱۴۰۰، ص ۲۶۶). برابری فرصت‌ها در بعد کلان نوعی نگاه انسان گرایانه و عدالت خواهانه را با خود به همراه دارد که غالباً به عنوان یک شاخص جامعه توسعه یافته در نظر گرفته می‌شود. اما در بعد خرد برابری فرصت‌ها و عدالت آموزشی ابزار و سازوکاری است که موجب شکوفا شدن اندیشه‌های خلاق شده و امکان پرورش قابلیت را برای همه به طور مساوی تامین می‌کند. فرصت مساوی به موقعیتی اطلاق می‌شود که در آن حتی افرادی که از پایگاه ثروت و یا عضویت در گروه‌هایی که از امکانات و امتیازات ویژه برخوردار نیستند، امکان تحرک اجتماعی از طریق آموزش و تحصیل را دارا باشند (محمدی و دهقان، ۱۳۸۳، ص ۱۳۲-۱۳۳). متخصصان تعلیم و تربیت نیز در طی زمان‌های مختلف تلاش نموده اند تا طراحی برنامه‌های درسی را به گونه‌ای انجام دهند که هرچه بیشتر به سمت نظریه‌های یادگیری مبتنی بر عدالت محوری سوق یابد. اهمیت بیشتر عدالت آموزشی نسبت به عدالت در سایر حوزه‌ها به دلیل تاثیرگذاری آن در طول زندگی می‌باشد، زیرا عدالت آموزشی نقش اساسی در افزایش اعتماد به نفس، آینده شغلی، پایگاه اجتماعی و اجتماعی شدن افراد دارد (مومنی مهموئی و پورفاسطمی، ۱۳۹۷، ص ۳۳۳). عدالت آموزشی زمانی در محیط‌های یادگیری اتفاق می‌افتد که یادگیرندگان از طریق درون دادها و فرآیندها در مدارس، بتوانند اهداف علمی، اجتماعی، اعتقادی و آموزشی را کسب کنند (یمانی^۱ و همکاران، ۲۰۱۷، ص ۲۴). اگر مهمترین هدف در عدالت آموزشی را تأمین فرصت‌های برابر بدانیم، آنگاه دو رکن اساسی برای تأمین فرصت‌های برابر را می‌توان در نظر گرفت که یکی از آنها تأمین منابع مالی از طریق کمک‌های مالی برای نهادهای آموزشی و دیگری گسترش کمی آموزش است (فریدونی و روحانی، ۱۳۹۸، ص ۴). از دیدگاه بریگه‌هاوس و آنترهالتر^۲ (۲۰۱۰، ص ۱۹۳) نیز عدالت آموزشی برابر با مساوات نیست، بلکه به معنای توزیع منابع و فرصت‌های آموزشی متناسب با نیاز هر شخص می‌باشد. در واقع عدالت آموزشی به مهیا سازی فرصت‌های برابر، متناسب با نیازهای ویژه هر فرد اشاره دارد؛ زیرا افراد در دانش، مهارت، توانایی، انواع یادگیری و پیشینه فرهنگی و نیازهای

1. Yamani
2. Brighthouse & Unterhalter

آموزشی باهم متفاوت هستند. به طور کلی عدالت آموزشی را برابری در برخورداری از شرایط ذیل دانسته‌اند:

(۱) از نقطه نظر دسترسی یا برخورداری آموزشی؛ در این زمینه نسبت ثبت نام کنندگان به کل جمعیت لازم‌التعلیم، محو بیسوادی، نفی تبعیض برای طبقات مختلف و... مدنظر است. (۲) منابعی که برای درونداد در اختیار نظام آموزشی قرار گرفته است؛ این منابع می‌تواند شامل هزینه سرانه، برنامه‌ها، متون و روش‌های آموزشی، امکانات کمک آموزشی و... باشد. (۳) عملکرد نظام آموزشی؛ عملکرد نظام آموزشی را می‌توان همان تعهد نظام آموزشی به جامعه، تلقی کرد که در میزان گذر از یک دوره به دوره دیگر، افت تحصیلی، بسندگی محتوا و متون آموزشی با نیاز فرد و جامعه، و... بروز می‌کند (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۲۱).

بذر یک جنبش عدالت آموزشی جدید را می‌توان در افزایش تلاش‌های سازماندهی جامعه و جوانان و در توسعه فعالیت معلمان یافت. سازماندهی جوانان در مورد حمایت از جوانان به صورت فردی و جمعی برای ایجاد قدرت و فعال کردن آن برای ایجاد تغییر است. بسیاری از فعالان و مربیان شروع به ارائه برنامه‌ای برای تغییر مدارس کرده‌اند که به یک دستور کار گسترده برای مبارزه با جداسازی نژادی و ناامنی اقتصادی، فقر و نژاد پرستی مرتبط است (وارن^۱، ۲۰۱۴، ص ۱). نژاد پرستی به عنوان یکی از شاخص‌های عدم تحقق عدالت اجتماعی و آموزشی، همچنان یک مشکل مبرم در سراسر جهان است. سوگیری‌های آشکار و ضمنی نژادی و فرهنگی افراد و سیستم‌ها، علاوه بر ایجاد آسیب‌های جسمی، عاطفی و روانی غیر قابل توجه به افراد و گروه‌هایی که توسط گروه مسلط به عنوان افراد خارجی تلقی می‌شوند، می‌تواند در توانایی افراد برای کار با یکدیگر اختلال ایجاد کند. تحقیقات نشان داده است که گروه‌های ناهمگون نژادی و فرهنگی نسبت به گروه‌های همگن سخت‌تر کار می‌کنند و تصمیمات خلاقانه‌تر و منصفانه‌تری می‌گیرند (اریکسون^۲ و همکاران، ۲۰۲۳، ص ۱). تا حدی که مک‌گی^۳، کارشناس سیاست اقتصادی و اجتماعی معتقد است که بزرگترین تهدیدها برای بقای جامعه (به عنوان مثال، تغییرات آب و هوا، بیماری، نابرابری) تنها با کثرت گرایی نژادی و فرهنگی قابل غلبه هستند (مک‌گی، ۲۰۲۱). امروزه

1. Warren
2. Erickson
3. McGhee

نابرابری آموزشی یکی از مهمترین مسائل در زمینه تدوین برنامه درسی است که نقش تعیین کننده و سهم زیادی در ارتقاء و بهبود آموزش و توسعه دارد (شیرکرمی و بختیارپور، ۱۳۹۳، ص ۴۲). منظور از فرصت برابر جلوگیری، حذف یا کاهش تبعیض بین افراد از لحاظ جنسیت، نژاد، وضعیت جسمانی، سنی، زبانی و طبقه اجتماعی است (بنیت^۱ و همکاران، ۲۰۰۱، ص ۱۲). و بنابراین یکی از زوایای مغفول عدالت آموزشی عدم توجه کافی سیاستگذاران و مجریان آموزشی در سطوح خرد و کلان به استعداد، توانایی، نیازها و علائق فردی دانش آموزان است (فراهانی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۱).

پیشرفت جامعه امروز ما منوط به تحقق عدالت آموزشی است. عدالت آموزشی می تواند آموزش و پرورش ما را در همه حوزه ها دچار تحول کند و زمینه بروز استعدادها و توانمندی ها را در سطح کلان فراهم آورد (ثناگو و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۴۳). جنبش عدالت آموزشی نمی تواند تنها با کار کردن در آموزش و پرورش به تنهایی موفق شود، بلکه باید راه هایی را بیابد که فراتر از آموزش به سازماندهی تلاش ها پیرامون حقوق شهروندی متصل شود. اگر آموزش، موضوع حقوق شهروندی روز است، پس باید به یک جنبش اجتماعی تبدیل شود زیرا مسئله حقوق شهروندی نسل ما یک مسئله مرگ و زندگی است (وارن، ۲۰۱۴، ص ۱۳).

اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش، به عنوان یکی از گسترده ترین متون اثرگذار و جهت دهنده در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، با توجه به مخاطبان فراوان و مستعدی که دارد و با توجه به رسالت های آموزشی و پرورشی خود (ترسیم نقاط راهبردی، روشن کردن افق های آتی، شکل دهی ایدئال ها و ترسیم انسان مورد انتظار)، باید توجه به مؤلفه های حقوق بشر را جزء اصلی ترین و محوری ترین رسالت های خود قرار دهد (دیباچی صابر، ۱۳۹۹). سند تحول بنیادین آموزش و پرورش که با درک ضرورت تحول بنیادین در آموزش و پرورش با تکیه بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی در سال ۱۳۹۰ رونمایی شد به عنوان یکی از مهمترین اسناد داخلی در بحث عدالت آموزشی مطرح می باشد؛ به نحوی که گاه از آن تحت عنوان قانون اساسی نظام تعلیم و تربیت ایران یاد می شود (پیدالهی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۱۷۳). این سند بر نقش فرد و جامعه در اهداف تعلیم و تربیت تأکید دارد و اظهار می دارد که فرد باید برای شکوفایی

1. Bennett

استعدادهای خود در جمع قرار گیرد (دهقانی و همکاران، ۱۴۰۰). علاوه بر سند تحول بنیادین یکی دیگر از اسناد مهم در کشور، سند برنامه درسی ملی است. برنامه درسی ملی سندی است که نقشه کلان برنامه درسی و چارچوب نظام برنامه ریزی درسی کشور را به منظور تحقق اهداف آموزش و پرورش نظام جمهوری اسلامی ایران تعیین و تبیین می‌نماید. همچنین برنامه درسی ملی برنامه‌ای است که راهنمایی برای تنظیم و تدوین محتواها و اجرای آموزش‌ها در سطوح پایین تر را فراهم می‌کند. در سند برنامه درسی ملی، اصول یازدهگانه‌ای به تفصیل آمده است که در اینجا به کلیدواژه‌های اساسی آن اشاره می‌شود: دین محوری، تقویت هویت ملی، اعتبار نقش یادگیرنده، اعتبار نقش مرجعیت معلم، اعتبار نقش پایه اس خانواده، جامعیت، توجه به تفاوت‌ها، تعادل، یادگیری مادام‌العمر، جلب مشارکت و تعامل و یکپارچگی و فراگیری (رون، ۱۳۹۵، ص ۲۰). برنامه درسی ملی به عنوان نقشه کلان برنامه‌های درسی و چارچوب نظام برنامه، کارکردهای گوناگونی دارد که سبب شده است در دهه‌های اخیر نظام‌های آموزشی کشورهای گوناگون نسبت به تهیه و تدوین آن اقدام کنند. در کشور ما نیز برنامه درسی ملی به منزله یکی از زیر نظام‌های شش گانه محسوب می‌شود و در عملیاتی شدن سایر زیر نظام‌ها، نقش محوری ایفا می‌کند. چنین نقش و کارکردی سبب می‌شود تا پژوهش در زمینه برنامه درسی ملی از اهمیت بالایی برخوردار باشد (رعنائی و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۳۲). یکی دیگر از اسناد بالادستی که در آن به مقوله عدالت آموزشی پرداخته شده است، سند نقشه جامع علمی کشور است که بنا به تعریف، مجموعه‌ای است جامع و هماهنگ و پویا و آینده‌نگر، شامل مبانی، اهداف، سیاست‌ها و راهبردها، ساختارها و الزامات تحول راهبردی علم و فناوری مبتنی بر ارزش‌های اسلامی برای دستیابی به اهداف چشم انداز بیست ساله کشور در این سند تلاش شده بر مبانی ارزشی و بومی کشور، تجربیات گذشته و نظریه‌ها و نمونه‌های علمی و تجارب عملی تکیه شود (سند نقشه جامع علمی کشور، ۱۳۸۹).

در ایران نیز با توجه به قانون اساسی و برای دسترسی یادگیرندگان به فرصت‌های آموزشی عادلانه تلاش‌های زیادی شده است تا زمینه دستیابی به عدالت آموزشی تسهیل شود. در این میان شناسایی مؤلفه‌های عدالت آموزشی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. با توجه به پیشینه پژوهشی موجود، مشخص شد که تاکنون توجه اندکی به شناسایی مؤلفه‌های عدالت آموزشی در اسناد بالادستی شده است. شناسایی این شاخص‌ها و مؤلفه‌ها از یک سو راهنمای عمل برنامه ریزان

درسی قرار گرفته و از سوی دیگر برای مجریان برنامه‌ها به عنوان راهنمای عمل مورد استفاده قرار می‌گیرد. بنابراین، هدف از انجام این پژوهش شناسایی مولفه‌های عدالت آموزشی در اسناد بالادستی کشور جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

پیشینه پژوهش

جوگوویچ^۱ و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان آگاهی معلمان از تنوع و وجدان انتقادی عدالت اجتماعی در مدارس، به این نتیجه دست یافتند که اگر می‌خواهیم سیستم‌های آموزشی را برای همه فراگیرتر کنیم، هم آگاهی از تنوع و هم آگاهی انتقادی باید از طریق برنامه‌های توسعه حرفه‌ای معلمان پیش از خدمت و ضمن خدمت حمایت شوند. با توجه به اینکه معلمان نقش بسزایی در حمایت یا ممانعت از فرصت‌های آموزشی و پیشرفت دانش‌آموزان به ویژه گروه‌های محروم دارند، این شایستگی‌ها را یک ضرورت برای ایجاد عدالت اجتماعی در آموزش می‌دانیم. بزرگی و همکاران (۱۴۰۲) مفهوم عدالت و چگونگی تحقق آن در دیدگاه ملا صدرا با تکیه بر نقش حکمت در آموزش را مورد بررسی قرار دادند. با توجه به نتایج بدست آمده در این پژوهش پیشنهاد می‌شود متصدیان امر آموزش در کشور طراحی محتوای آموزشی مناسب با توجه به دیدگاه ملا صدرا، توجه به پرورش مربی و معلم، برنامه ریزی جهت پرورش افراد در تمام ابعاد وجودی به منظور پرورش انسان عادل در نظام آموزش و پرورش رسمی کشور، توجه به ایجاد زمینه لازم برای پرورش انسان عادل از طریق ایجاد شرایط عادلانه، فرصت‌های عادلانه در نظام آموزش و پرورش کشور با در نظر گرفتن عدالت تکوینی، عدالت تشریحی و عدالت جزائی را در نظر داشته باشند. با توجه به این که خانواده و مدرسه دو نهادی هستند که متربی بیشترین زمان را در آنها سپری می‌کند و بیشترین تاثیرگذاری را در متربی دارد عادلانه بودن این دو نهاد در نظام آموزش و پرورش رسمی زمینه ساز اجرای عدالت در جامعه می‌گردد. مارتینز-والدیویا^۲ و همکاران (۲۰۲۰) به بررسی مسئولیت اجتماعی و تربیت معلم دانشگاه، راهی برای تعهد و عدالت اجتماعی در مدارس پرداختند و معتقدند مسئولیت اجتماعی و آموزش دانشگاهی باید در تمرین نظری-عملی و حرفه‌ای معلمان آینده کلیدی باشد، زیرا کیفیت و بهبود آموزش با ارتقای

1. Jugović
2. Martínez-Valdivia

واقعی مسئولیت اجتماعی به عنوان یک شایستگی اساسی در برنامه درسی معلمان آینده تعیین می‌شود. یافته‌های پژوهش اسلامی هرنندی و همکاران (۱۳۹۸) که به شناسایی مؤلفه‌های عدالت آموزشی در آموزش و پرورش ایران پرداختند، نشان داد که عدالت آموزشی شامل سه مضمون فراگیر با عنوان بسترسازی عادلانه، توزیع منابع، بهره‌مندی عادلانه از منابع و شایسته‌پروری است. یمانی و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهشی، عدالت آموزشی را از دیدگاه دانشجویان تحصیلات تکمیلی یک دانشکده پزشکی در ایران بررسی کردند و به این نتیجه دست یافتند که «آموزش عادلانه» شامل پنج دسته می‌شود: برنامه درسی کارآمد، توسعه یادگیرنده، رفتار عادلانه مریبان، ارزیابی منصفانه و محیط عادلانه و چهار زیر مجموعه: مربی توانمند، جذب مربی کارآمد، ایجاد فرصت‌های یادگیری و حرفه‌ای بودن. استویانوف^۱ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان عدالت آموزشی به عنوان احترام به برابری گرای معتقد است مهم‌ترین شکل بی‌عدالتی آموزشی، بی‌احترامی به گروه‌های خاصی از دانش‌آموزان از طریق بی‌اعتنایی به باورها، تجربیات، آرمان‌ها و دستاوردها و نیز توانایی آنان است. بی‌عدالتی آموزشی به عنوان فقدان همدلی و احترام شناختی نسبت به دانش‌آموزان ظاهر می‌شود. برای غلبه بر این بی‌عدالتی آموزشی، مؤسسات آموزشی باید اشکال آموزشی را طراحی و اجرا کنند که به طور یکسان شامل باورها و تجربیات همه دانش‌آموزان باشد. اگر اصول احترام در آموزش رسمی به طور کامل اجرا می‌شود، نابرابری‌های اجتماعی، اقتصادی و دانشی بین دانش‌آموزان دیگر موضوع بی‌عدالتی آموزشی نخواهد بود. سامری و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان تبیین نابرابری‌های آموزشی و ارائه مدل توسعه آموزشی به منظور آمایش و نیل به عدالت آموزشی موردشناسی: مناطق آموزشی استان آذربایجان غربی به این نتیجه رسیدند که بیشترین میزان نابرابری در شاخص‌های دانش‌آموزی و کمترین میزان نابرابری در شاخص پیشرفت تحصیلی بود. نتایج تحلیل مسیر نیز نشان داد که شاخص امکانات دانش‌آموزی دارای بیشترین و شاخص امکانات فیزیکی دارای کمترین تأثیرات بر نابرابری مناطق بودند. نتایج با استفاده از شبکه عصبی نیز نشان داد که بیشترین تأثیر را شاخص اقتصادی و کمترین تأثیر را نیروی انسانی در پیشگیری نابرابری مناطق آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی دارند. قاسمی اردهایی و همکاران (۱۳۹۰) به بررسی زمینه‌های خانوادگی نابرابری فرصت‌های آموزشی

دانش آموزان دختر مقطع متوسطه شهر اهر پرداختند و بدین یافته‌ها رسیدند که بیشترین نابرابری فرصت‌های آموزشی در بعد مدرسه وجود داشته و سپس ابعاد محله و خانواده قرار می‌گیرند. همچنین مهمترین متغیر تأثیرگذار بر میزان نابرابری فرصت‌های آموزشی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی است. این در حالیست که حساسیت والدین و مهارت‌های ارتباطی نیز بر نابرابری فرصت‌های آموزشی تأثیر دارد. پژوهش تورهان^۱ (۲۰۱۰) نشان می‌دهد که تضمین عدالت اجتماعی در مدارس ارتباط تنگاتنگی با رفتارهای رهبری مدیران مدارس دارد. مدارس از نظر عواملی مانند نژاد، جنسیت، قومیت از دانش آموزان و معلمان مختلفی تشکیل شده است. تأمین و تقویت عدالت اجتماعی در چنین محیط اجتماعی بر عهده مدیران مدارس است. بنابراین، مطالعات مربوط به نقش رهبری مدیران مدارس برای تضمین عدالت اجتماعی مورد نیاز است. بابادی عکاشه و همکاران (۱۳۸۹) نیز به پژوهشی با عنوان تأمین و گسترش برابری فرصت‌ها و عدالت آموزشی در آموزش و پرورش استان اصفهان پرداختند. نتایج این پژوهش نشان داد که (تأسیس انجمن‌های خیرین مدرسه ساز در مناطق محروم)، مهم‌ترین راهکار موجود تأمین و گسترش برابری فرصت‌ها و عدالت آموزشی است و راهکار توزیع متناسب معلمان با کیفیت و ماهر در مناطق مهمترین راهکار مطلوب تأمین و گسترش برابری فرصت‌ها و عدالت آموزشی است. راهکار دیگر، آماده کردن برنامه ریزان نسبت به اهمیت و نتایج برابری فرصت‌های آموزشی است.

روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق پژوهش حاضر کیفی و از نوع تحلیل مضمون و بررسی اسناد است. جامعه مورد مطالعه این پژوهش شامل اسناد بالادستی کشور جمهوری اسلامی ایران مرتبط با حوزه آموزش می‌باشد که عبارتند از: سند نقشه جامع علمی کشور، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، مجموعه ی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰)، با توجه به هدف پژوهش کلیه اسناد به عنوان جامعه هدف مورد مطالعه قرار گرفتند و بنابراین، نمونه در این پژوهش برابر با جامعه است. ابزار جمع آوری داده‌ها و اطلاعات

1. Turhan

پژوهش فیش، چک لیست‌ها و فرم‌های محقق ساخته است. در این پژوهش، برای تحلیل مضمون اسناد از شش گام که توسط براون و کلارک^(۲۰۰۶) پیشنهاد شده است، استفاده شد.

(۱) گام اول: آشنایی با متن: شامل نوشتن و مکتوب کردن داده‌ها و مطالعه اولیه و مطالعه مجدد داده‌ها و نوشتن ایده‌های اولیه. در این مرحله، اسناد یاد شده به طور دقیق و چند بار مطالعه شدند. در این پژوهش، واحد تحلیل گزاره‌ها و جملات هستند.

(۲) گام دوم: کد گذاری و ایجاد کدهای اولیه: شامل پیشنهاد چارچوب کد گذاری و تهیه قالب مضامین و کد گذاری ویژگی‌های جالب داده‌ها. در این مرحله پس از مطالعه دقیق اسناد، متون به بخش‌های کوچکتر تفکیک یافت و همه‌ی گزاره‌هایی استخراج شدند که انتظار می‌رفت بتوان از آن‌ها، کدهایی در ارتباط با مفهوم عدالت آموزشی استخراج شود.

(۳) گام سوم: جست و جو و شناخت مضامین: شامل استخراج مضامین از بخش‌های کد گذاشته متن، پالایش و بازبینی مضامین. در این مرحله، هر کدام از گزاره‌های جمع آوری شده برای قرار گرفتن در هر یک از مقوله‌ها (مضامین پایه) نشانه گذاری شدند؛ به عبارت دیگر، هر یک از گزاره‌های استخراج شده از پژوهش‌ها بررسی شد تا مشخص گردد آیا پدیده‌ی توصیف شده در آن، در یکی از مقوله‌های مدنظر جای می‌گیرد یا خیر؟

(۴) گام چهارم: ترسیم شبکه مضامین: شامل مرتب کردن مضامین و انتخاب مضامین پایه، سازمان دهنده و فراگیر. در این مرحله پس از آنکه تمام داده‌ها تحلیل و در چند مقوله (مضامین پایه) دسته بندی شدند، در وهله دوم چندین مقوله اصلی که بتوان سایر مقوله‌ها را از درون آنها استخراج کرد، انتخاب شدند و سپس در کدهای منتخب (مضامین سازمان دهنده) و (مضامین فراگیر) سازمان یافتند.

(۵) گام پنجم و گام ششم: تحلیل شبکه مضامین و تدوین گزارش: شامل توصیف و توضیح شبکه مضامین و نوشتن گزارش علمی و تخصصی از تحلیل‌ها. در نهایت و در مرحله‌ی آخر، داده‌ها پردازش و نتایج در قالب جدول مضامین و مؤلفه‌های یافت شده و در قسمت بحث و نتیجه گیری توصیف و تحلیل شدند.

یافته‌ها

پس از پایان روش تحلیل مضمون و بررسی اسناد مورد نظر، در ابتدا ۹۱ مضمون پایه شناسایی شد. سپس این مضامین در ۲۰ مضمون سازمان دهنده و شش مضمون کلی فراگیر دسته بندی شدند. با توجه به سوال اصلی این پژوهش «مؤلفه‌های عدالت آموزشی در اسناد بالادستی کشور جمهوری اسلامی ایران کدامند؟» مضامین فراگیر یافت شده در این پژوهش عبارتند از:

۱. توجه به عدالت در عناصر برنامه درسی: شامل مضامین سازمان دهنده توجه برنامه درسی به عدالت در فضای آموزشی، توجه برنامه درسی به عدالت در محتوای آموزشی، توجه برنامه درسی به عدالت در فرصت‌های آموزشی، ارزشیابی عادلانه، ارتقا و بهبود کیفیت فعالیت‌ها و مواد و منابع یادگیری
۲. توانمندسازی عادلانه: توجه به عمل و جریان استعدادیابی، توجه به مسائل اساتید و معلمان، شایسته سالاری و حمایت‌های علمی
۳. پوشش همه مخاطبان: پوشش کامل آموزش عمومی برای همه، رفع کاستی‌های آموزشی مناطق محروم و مرزی، توسعه مشارکت عمومی
۴. مدیریت و توزیع عادلانه منابع: توزیع عادلانه منابع، مدیریت بهینه منابع و تخصیص و بهره مندی عادلانه از منابع
۵. توجه به نقادی و تقویت روحیه عدالت گرایی: دادرسی تخصصی در حوزه‌های علمی، توجه به نقد و آزاد اندیشی در فضای علمی و تقویت روحیه عدالت گرایی
۶. توجه به تفاوت‌ها: توجه به عدالت جنسیتی در آموزش و توجه به تفاوت‌ها و نیازهای گوناگون دانش آموزان

در جدول شماره ۲۳، مضامین و مؤلفه‌های (پایه، سازمان دهنده و فراگیر) عدالت آموزشی یافت شده در اسناد بالا دستی آورده شده است.

جدول ۲: مضامین و مؤلفه‌های یافت شده

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
توجه به	توجه برنامه درسی به عدالت	توجه برنامه درسی به غنی سازی محیط تربیتی، تکرار در

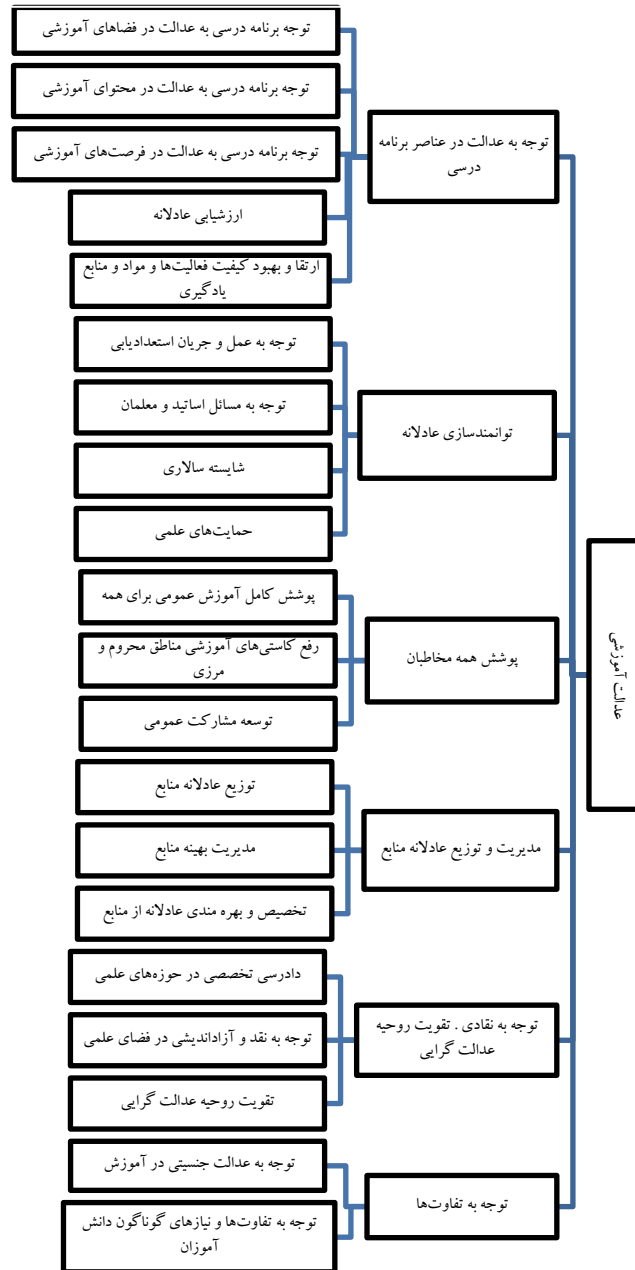
مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
عدالت در عناصر برنامه درسی	در فضای آموزشی	محیط‌های یادگیری، متناسب سازی فضای تربیتی با ویژگی‌ها و نیازهای دانش آموزان و اقتضائات فرهنگ اسلامی- ایرانی، متناسب سازی فضاهای فیزیکی و آموزشی با نیازهای ویژه و تفاوت‌های جنسیتی دانش آموزان، طراحی فضای تربیتی متناسب با اقتضائات برنامه درسی و شرایط اقلیمی، طراحی، ساخت و تجهیز مناسب فضای فیزیکی مدارس به عنوان محیط تعلیم و تربیت
	توجه برنامه درسی به عدالت در محتوای آموزشی	تناسب محتوای برنامه درسی با نیازها، علایق و ویژگی‌های دانش آموزان، سازماندهی محتوای برنامه درسی با توجه به نیازهای فردی و اجتماعی دانش آموزان، متناسب سازی محتوا در برنامه درسی با توانمندی‌ها و ویژگی‌های دانش آموزان، متناسب سازی موضوعات تربیتی با مراحل رشد و ویژگی‌های دانش آموزان
	توجه برنامه درسی به عدالت در فرصت‌های آموزشی	ایجاد فرصت برای بکارگیری آموخته‌ها و توجه به تفاوت‌های فردی و مقتضیات محلی، تنوع در فرصت‌های تربیتی متناسب با نیازهای دانش آموزان، تنوع در فرصت‌های آموزشی متناسب با مصالح جامعه و نیازها و علایق دانش آموزان
	ارزشیابی عادلانه	ارائه شواهد متنوع و کافی برای قضاوت سطح دانش آموز، توجه به وجوه متفاوت یادگیری در ارزشیابی، بوجود آوردن امکان مشارکت دانش آموزان، مربیان و اولیاء در امر سنجش جهت منعکس نمودن وجوه توانایی‌های متفاوت دانش آموزان، تأکید بر بهره گیری از تکالیف عملکردی در سنجش، رعایت حقوق متوازن و متعادل دانش آموزان و مجریان برنامه در ارزشیابی
	ارتقا و بهبود کیفیت فعالیت‌ها و مواد و منابع یادگیری	گسترش مهارت‌های مورد نیاز جامعه در همه دوره‌های تحصیلی، توجه به راهنمایی و مشاوره تحصیلی و تربیتی،

پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
		<p>محتوای الکترونیکی متناسب با نیازهای دانش آموزان، تعمیق و گسترش آموزش‌های عمومی و تخصصی، فضای مساعد جهت تولید علم، ارتقا آگاهی‌های علمی عمومی، افزایش توانایی علمی دانش آموزان (از طریق هوشمند سازی مدارس)، توسعه فرهنگ کتابخوانی (خصوصاً در مناطق روستایی)</p>
	<p>توجه به عمل و جریان استعدادیابی</p>	<p>کشف و هدایت استعدادهای متنوع فطری و پاسخگویی به نیازها، علائق و رغبت دانش آموزان، طراحی و استقرار نظام جامع هدایت تحصیلی و استعدادیابی، توجه به کلیه ظرفیت‌های وجودی دانش آموزان و استعدادیابی، جذب استعدادهای برتر در علوم انسانی</p>
	<p>توجه به مسائل اساتید و معلمان</p>	<p>حل مشکلات اجتماعی و معیشتی معلمان، ارتقای صلاحیت علمی و حرفه‌ای معلمان، ارتقا سطح معیشتی و اجتماعی معلمان، حمایت از اعضای هیئت علمی و دانشجویان دکتری</p>
<p>توانمندسازی عادلانه</p>	<p>شایسته سالاری</p>	<p>توجه به استقرار انسان‌های شایسته برای احراز مرجعیت علمی، جذب نخبگان و متخصصان در حوزه‌های اولویت دار آموزشی، ارتقای شایسته سالاری در انتصابات، توجه به شایستگی معلمان در نظام رتبه بندی</p>
	<p>حمایت‌های علمی</p>	<p>حمایت از حوزه‌های علم و فناوری، حمایت از طرح‌های پژوهشی، ایجاد بستر مشارکت دانشمندان ایرانی در مجامع جهانی، حمایت از ارائه مقالات معتبر، حمایت از پژوهش‌های علوم انسانی و رساله‌ها، حمایت از پایان نامه‌ها و رساله‌های تحصیلی علوم انسانی و هنر، حمایت از توسعه پارک‌های علم و فناوری</p>
<p>پوشش همه</p>	<p>پوشش کامل آموزش عمومی برای همه</p>	<p>عدالت آموزشی در مناطق مختلف، پوشش دادن همه مخاطبان</p>

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
مخاطبان	رفع کاستی‌های آموزشی مناطق محروم و مرزی	عدالت آموزشی در مناطق محروم، حمایت از توانمندسازی دانش آموزان در مناطق محروم و دوزبانه، تامین منابع، تربیت نیروی کارآمد و حمایت مادی و معنوی دانش آموزان مناطق محروم و مرزی، حمایت از دانشجویان تحت پوشش کمیته امداد و سازمان بهزیستی و پوشش دادن همه مخاطبان، توجه به آموزش مناطق عشایری و روستانشین در برنامه ریزی‌های آموزشی، تقویت آموزش و پرورش مناطق مرزی، افزایش توانایی علمی دانش آموزان مناطق محروم
	توسعه مشارکت عمومی	تشویق مشارکت عمومی، حمایت از نهادهای غیردولتی
مدیریت و توزیع عادلانه منابع	توزیع عادلانه منابع	توجه به توانایی‌ها و ظرفیت‌های مدارس در توزیع مواد و منابع یادگیری، توزیع اثربخش و عادلانه منابع انسانی در کشور، دسترسی به منابع علمی
	مدیریت بهینه منابع	نظارت، ارزیابی و تضمین کیفیت نهادهای علمی، شفاف سازی هزینه‌های تحصیلی، افزایش سهم آموزش دوره عمومی از بودجه دولت، حمایت از انجمن‌های خیرین مدرسه ساز
	تخصیص و بهره مندی عادلانه از منابع	توسعه امکانات و تجهیزات، توزیع متناسب و عادلانه منابع و امکانات آموزشی
توجه به نقادی و تقویت روحیه عدالت‌گرایی	دادرسی تخصصی در حوزه‌های علمی	ایجاد نهاد دادرسی تخصصی علم و فناوری
	توجه به نقد و آزاد اندیشی در فضای علمی	حمایت از آزاداندیشی و نقد‌پذیری عالمانه، ترویج و تعمیق نقد و مناظره
تقویت روحیه عدالت‌گرایی	تقویت روحیه عدالت‌گرایی	تربیت انسان عدالتخواه، توجه نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی به عدالت محوری و مشارکت جویی، نهادینه سازی روحیه تلاش برای گسترش عدالت در جامعه، توجه برنامه‌های درسی به تربیت نسلی عدالت‌خواه، پرورش

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
		روحیه عدالت خواهی در دانش آموزان از طریق ایجاد فرصت برای آنان جهت به چالش کشیدن ایده‌های خود در خصوص مسائل اجتماعی، تعالی هویت دانش آموزان جهت تقویت روابط عدالت گستر
	توجه به عدالت جنسیتی در آموزش	توجه بیشتر به هویت جنسیتی دانش آموزان، توجه به تفاوت جنسیتی و فردی و قومی و فرهنگی، توجه برنامه درسی به تفاوت‌های ناشی از محیط زندگی، جنسیتی و فردی دانش آموزان، عدالت آموزشی جنسیتی، طراحی برنامه‌های آموزشی متناسب با نیازها و نقش‌های دختران و پسران، رعایت اقتضائات هویت جنسیتی دانش آموزان در برنامه‌های درسی
توجه به تفاوت‌ها	توجه به تفاوت‌ها و نیازهای گوناگون دانش آموزان	تاکید برنامه‌های درسی بر نیازهای گوناگون دانش آموزان و جامعه در سطوح مختلف، طراحی و تدوین برنامه‌های درسی متناسب با تمام دانش آموزان (عادی، استعداد درخشان، با نیازهای ویژه)، توجه به شرایط و مقتضیات فرهنگی دانش آموزان در انتخاب فعالیت‌های یادگیری، تنوع روش‌های یادگیری در آموزش، توجه برنامه درسی به تغییرات گوناگون متربی و تسهیل فرایند رشد او در ابعاد مختلف، توجه به علایق و نیازهای مختلف دانش آموزان، توجه به تفاوت‌های متربیان در آموزش (وراثت، محیط، نتایج اعمال و رفتار)، آموزش متناسب با همه ابعاد وجودی انسان، تحقق عدالت تربیتی با رعایت تفاوت‌های فردی، جنسیتی، فرهنگی و جغرافیایی، توجه به تأمین نیازهای فردی و اجتماعی و محیط اخلاقی، عدالت در طراحی و تدوین با توجه به ویژگی‌های شخصیتی و محیطی، توجه به شرایط روحی دانش آموزان در سنین بلوغ

شکل ۱. قالب نهایی مضامین عدالت آموزشی

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

توجه به مؤلفه‌های عدالت آموزشی از مهم‌ترین پایه‌های آموزشی هر کشوری محسوب می‌شود و در این میان توجه به آرمان‌ها و اهداف کلان نظام‌های آموزشی کشورها که در اسناد بالادستی سیاسی و آموزشی آنها مشهود است، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا این اسناد نشان‌دهنده‌ی غایات تربیتی جامعه هستند. در این پژوهش با روش تحلیل مضمون سعی بر آن شد تا مؤلفه‌های عدالت آموزشی در اسناد و مدارک بالادستی کشور جمهوری اسلامی ایران بررسی شود. در این راستا، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برنامه درسی ملی، نقشه جامع علمی کشور، برنامه ششم توسعه و قانون اساسی که جزو مهم‌ترین اسناد و مدارک رسمی کشور جمهوری اسلامی ایران می‌باشند، از منظر شناسایی مؤلفه‌های عدالت آموزشی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفتند. مؤلفه‌های عدالت آموزشی شناسایی شده در نهایت در شش مضمون کلی فراگیر دسته‌بندی شدند که عبارتند از توجه به عدالت در عناصر برنامه درسی، توانمندسازی عادلانه، پوشش همه مخاطبان، مدیریت و توزیع عادلانه منابع، توجه به نقادی و تقویت روحیه عدالت‌گرایی و توجه به تفاوت‌ها که هر کدام از این مضامین فراگیر شامل یک سری مضامین سازمان‌دهنده و مضامین پایه هستند و در مجموع ۲۰ مضمون سازمان‌دهنده و ۹۱ مضمون پایه شناسایی شد که در این بخش به شرح این مضامین یافت شده و بررسی همسویی آنان با نتایج پژوهش‌های دیگر پرداخته می‌شود. در مضمون فراگیر توجه به عدالت در عناصر برنامه درسی، مضامین سازمان‌دهنده‌ای مانند ارتقا و بهبود کیفیت فعالیت‌ها و مواد و منابع یادگیری و ارزشیابی عادلانه در آموزش شناسایی شدند. به بحث «ارزشیابی عادلانه»، در اسناد بالادستی کشور جمهوری اسلامی ایران، از جهات گوناگونی پرداخته شده است مانند توجه به وجوه متفاوت یادگیری در ارزشیابی و رعایت حقوق متوازن و متعادل دانش‌آموزان و مجریان برنامه در ارزشیابی. در این راستا، یافته‌های پژوهش اسلامی هرنندی و همکاران (۱۳۹۸) نشان می‌دهد زمانی که ارزشیابی از فعالیت‌های آموزشی، پرورشی و انضباطی دانش‌آموزان و ارائه امتیاز به آنها عادلانه و منصفانه صورت گیرد فرصت یکسانی برای همه جهت رشد توانایی‌های خود ایجاد می‌شود و در نتیجه عدالت آموزشی در ارزشیابی‌ها نیز قابل مشاهده است. یمانی و همکاران (۲۰۱۷)

نیز در پژوهش خود، ارزیابی منصفانه را به عنوان یکی از شاخصه‌های «آموزش عادلانه» معرفی نمودند.

در مضمون فراگیر توانمندسازی عادلانه، مضامین سازمان دهنده شایسته سالاری و توجه به مسائل اساتید و معلمان شناسایی شدند که با یافته‌های پژوهش‌های بابادی عکاشه و همکاران (۱۳۸۹) و یمانی و همکاران (۲۰۱۷) همخوانی دارند. در این زمینه نتایج پژوهش جوگوییچ و همکاران (۲۰۲۳) نیز نشان داده است که اگر می‌خواهیم سیستم‌های آموزشی را برای همه فراگیرتر کنیم، هم آگاهی از تنوع و هم آگاهی انتقادی باید از طریق برنامه‌های توسعه حرفه‌ای معلمان پیش از خدمت و ضمن خدمت حمایت شوند. بدین دلیل که معلمان نقش بسزایی در حمایت یا ممانعت از فرصت‌های آموزشی و پیشرفت دانش‌آموزان به ویژه گروه‌های محروم دارند. همچنین در همسویی با یافته «توجه به مسائل اساتید و معلمان»، مارتینز-والدیویا و همکاران (۲۰۲۰) نیز معتقدند مسئولیت اجتماعی و آموزش دانشگاهی باید در تمرین نظری-عملی و حرفه‌ای معلمان آینده کلیدی باشد، زیرا کیفیت و بهبود آموزش با ارتقای واقعی مسئولیت اجتماعی به عنوان یک شایستگی اساسی در برنامه درسی معلمان آینده تعیین می‌شود.

در مضمون فراگیر پوشش همه مخاطبان، مضامین پوشش کامل آموزش عمومی برای همه، رفع کاستی‌های آموزشی مناطق محروم و مرزی و توسعه مشارکت عمومی شناسایی شدند که با یافته‌های پژوهش‌های شیر کرمی و بختیار پور (۱۳۹۳) و اسلامی هرنندی و همکاران (۱۳۹۸) همسویی دارد. در نتایج پژوهش کریمی و کرماج (۱۴۰۰) نیز آورده شده است که توسعه و نهادینه کردن عدالت آموزشی و تربیتی در مناطق مختلف کشور و تقویت آموزش و پرورش مناطق مرزی با تأکید بر توانمندسازی معلمان و دانش‌آموزان این مناطق با تمرکز بر کیفیت فرصت‌های تربیتی هماهنگ با نظام معیار اسلامی از راهبردهای کلان سند بنیادین نظام آموزش و پرورش به شمار می‌رود. در مضمون فراگیر مدیریت و توزیع عادلانه منابع، مضامین توزیع عادلانه منابع، مدیریت بهینه منابع و تخصیص و بهره‌مندی عادلانه از منابع شناسایی شدند که بابادی عکاشه و همکاران (۱۳۸۹) و یمانی و همکاران (۲۰۱۷) نیز در پژوهش خود به این یافته‌ها اشاره داشته‌اند. در مضمون فراگیر توجه به نقادی و تقویت روحیه عدالت‌گرایی، مضامین سازمان دهنده دادرسی تخصصی در حوزه‌های علمی، توجه به نقد و آزاد اندیشی در فضای علمی و

تقویت روحیه عدالت‌گرایی یافت شدند. به مؤلفه توجه به نقادی و تقویت روحیه عدالت‌گرایی در اسناد بالادستی کشور جمهوری اسلامی ایران از منظرهای گوناگونی پرداخته شده است. برخی از مؤلفه‌های یافت شده در اسناد عبارتند از توجه برنامه‌های درسی به تربیت نسلی عدالت‌خواه، پرورش روحیه عدالت‌خواهی در دانش‌آموزان از طریق ایجاد فرصت برای آنان جهت به چالش کشیدن ایده‌های خود در خصوص مسائل اجتماعی و تعالی‌هویت دانش‌آموزان جهت تقویت روابط عدالت‌گستر. در مضمون فراگیر توجه به تفاوت‌ها، مضامین سازمان‌دهنده توجه به عدالت‌جنسیتی در آموزش و توجه به تفاوت‌ها و نیازهای گوناگون دانش‌آموزان شناسایی شد. در سند برنامه درسی ملی آمده است که برنامه‌های درسی و تربیتی باید ضمن تأکید بر ویژگی‌های مشترک، به تفاوت‌های ناشی از محیط زندگی (شهری، روستایی، عشایری، فرهنگی و جغرافیایی)، جنسیتی و فردی دانش‌آموزان استعدادها، توانایی‌ها، نیازها و علایق توجه کرده و از انعطاف لازم برخوردار باشد. در این راستا نتایج پژوهش فراهانی و همکاران (۱۳۹۴) نیز بر این تأکید دارد که یکی از زوایای مغفول عدالت‌آموزشی عدم توجه کافی سیاست‌گذاران و مجریان آموزشی در سطوح خرد و کلان به استعداد، توانایی، نیازها و علایق فردی دانش‌آموزان است و بنابراین عدالت‌آموزشی را نباید تنها در تمهید امکانات دستیابی به تحصیل و مدرسه برای آحاد شهروندان جستجو کرد، بلکه مهمتر از آن تدارک دیدن فرصت‌های رشد و یادگیری در زمینه‌هایی است که با استعدادها، علایق و زمینه یادگیری آنها تناسب دارد. با توجه به یافته‌های این پژوهش، برخی از مواردی که باید مورد توجه نظام‌های آموزشی و نهاد آموزش و پرورش جهت نهادینه کردن عدالت‌آموزشی قرار گیرد، بحث توجه به پوشش دادن همه‌ی مخاطبان، توجه به مسائل اساتید و معلمان، توانمندسازی کلیه یادگیرندگان با توجه به نیازها و شرایط متفاوت و متنوع و توجه به تفاوت‌ها و نیازهای گوناگون دانش‌آموزان می‌باشد. اگر کلیه فراگیران با توجه به موقعیت و شرایط محیطی، جغرافیایی، اقتصادی، فرهنگی، قومیتی و غیره دسترسی آموزشی عادلانه‌ای داشته باشند، روند پیشرفت آنها نیز سریع‌تر و عادلانه‌تر صورت خواهد گرفت که این مسئله بر آینده‌ی تحصیلی و شغلی آنان نیز بسیار تأثیرگذار است. همچنین برای تحقق عدالت‌آموزشی در طراحی و تدوین برنامه‌ها به این مؤلفه‌های شناسایی شده باید توجه و اهتمام بیشتری شود تا کلیه

یادگیرندگان در همه مناطق کشور به شکل عادلانه از فرصت‌های آموزشی و تربیتی بهره‌برند. براساس یافته‌های این پژوهش، برخی از پیشنهادات عبارتند از:

(۱) متناسب سازی محیط‌های فیزیکی، آموزشی و تربیتی با نیازهای ویژه و تفاوت‌های جنسیتی دانش آموزان، (۲) ساخت و تجهیز فضای سبز و فضای ورزشی در تمام مدارس به عنوان محیط تعلیم و تربیت، (۳) توانمند سازی معلمان، ساماندهی خدمات و امکانات رفاهی و رفع مشکلات معیشتی و مادی معلم‌ها، (۴) توجه ویژه به مناطق و مخاطبان مغفول مانده و کم برخوردار، (۵) تجهیز مدارس به کتابخانه و نمازخانه، (۶) ساخت مدارس مجهز در مناطق مرزی و محروم و (۷) حمایت از انجمن‌های خیرین مدرسه ساز

Reference

- Babadi Okasheh, Zahra, Sharif, Seyyed Mostafa, and Jamshidian, Abdolrasoul. (2010). Ensuring and expanding equal opportunities and educational justice in education in Isfahan province. *Social Welfare*, 10(37). [In Persian]
- Bennett, C., Both, C., & Yeadle, S. (2001). Mainstreaming equality in the committees of the Scottish parliament. *University of Strathclyde*, 5(7), 10-21.
- Bozorgani, Khadija; Beheshti, Saeed; Salahshouri, Ahmad and Rashidi, Shirin. (1402). Studying the concept of justice and how to realize it in the view of Mulla Sadra, focusing on the role of wisdom in education. *Research on Islamic Education Issues*, 31(61), 83-108 [DOR: 20.1001.1.22516972.1402.31.61.4.0](https://doi.org/10.1001.1.22516972.1402.31.61.4.0). [In Persian]
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
- Brighouse, H., & Unterhalter, E. (2010). Education for primary goods or for capabilities? In Brighouse, H. and Robeyns, I. (Eds.) *Measuring Justice: primary Goods ND Capabilities*: Cambridge, **Cambridge University Press**, 193-214.
- Comprehensive Scientific Map of the Country, approved on 2010/10/14. [In Persian]
- Dehghani, Alireza; Golestani, Seyed Hashem; Vaezi, Seyed Hossein and Saadatmand, Zohreh. (1400). Matching the Fundamental Transformation Document of Education of the Islamic Republic of Iran with the Educational Thoughts of Khajeh Nasir al-Din Tusi. *Research on Islamic Education Issues*, 29(53), 359-387. [DOR: 20.1001.1.22516972.1400.29.53.12.8](https://doi.org/10.1001.1.22516972.1400.29.53.12.8). [In Persian]
- Dibai Saber, Falahatdari Mohsen. (2019). Explaining the components and sub-components of human rights and determining its position in the upstream documents of Iranian education. *Research on Islamic Education Issues*, 32(65), 141-154. [DOR: 20.1001.1.22516972.1403.32.65.6.7](https://doi.org/10.1001.1.22516972.1403.32.65.6.7). [In Persian]
- Erickson, J. D., Rousseau, K. P., Barlow, M., Wing, K., & Thompson, W. C. (2023). Collaborative Autoethnography as a Tool for Developing Social Justice-Oriented Preschool Experiences. *Kappa Delta Pi Record*, 58(sup1), 43-48.
- Eslami Harandi, Fatemeh; Karimi, Fariba and Nadi, Mohammad Ali (2019). Identifying the components of educational justice in Iranian education. *Quarterly Journal of Research in Educational Systems*. 13 (47). 55-75. [In Persian]
- Farahani, Morteza, Pourahmadali, Amir, and Shekhifini, Ali Akbar. (2015). The necessity of paying attention to the neglected dimension of the concept of educational justice. The concept of educational justice. Conference of the Iranian Curriculum Studies Association. [In Persian]
- Fereydouni, Somayeh, and Rouhani, Shadi. (2019). Quantitative Expansion Policies of Higher Education in Iran and Its Consequences on Educational Justice. *Research and Planning in Higher Education*. 25(2), 1-21. [In Persian]
- Ghasemi-Ardhahi, Ali, Hyderabad, Abolghasem, and Rostami, Nir. (2011). Family contexts of inequality of educational opportunities: a case study: female high school students in Ahar city. *Sociology of Youth Studies* 1 (1). 125-147. [In Persian]

- Ghorehsh Khorasgan, Maryam Sadat; Nazarzadeh Zare, Mohsen and Bahrami, Behnoush (2011). Investigating the status of educational justice in public schools in Tehran. *School Management*. (1)9, 262-288. [In Persian]
- Hosseini, Seyyed Hassan. (2010). The issue of equality in education. *Ayin*, No. 32 and 33. [In Persian]
- Karimi, Abu Bakr and Ahmad Karmaj, Vali. (1400). Analysis of the extent to which schools in Kurdistan province achieve educational and training justice with an emphasis on the fundamental transformation document. *School Management*. 2 (9). [In Persian]
- Martínez-Valdivia, E., Pegalajar-Palomino, M. D. C., & Burgos-García, A. (2020). Social responsibility and university teacher training: Keys to commitment and social justice into schools. *Sustainability*, 12(15), 6179.
- McGhee, H. (2021). The sum of us: What racism costs everyOne and how we can prosper together. **One World**.
- Mohammadi, Mohammad Ali and Dehghan, Hossein. (2004). Education and Modern Discourses. Tehran: Education Research Institute. [In Persian]
- Mohammadzadeh, Ronak (1401). Educational Justice: Factors Affecting Its Realization and Identifying Obstacles to Its Non-Realization, Second National Conference on Applied Studies in Education Processes, Bandar Abbas. [In Persian]
- Momeni Mahmoudi, Hossein, and Pourfatemi, Ali. (2018). Investigating the relationship between perception of educational justice and awareness of career future with academic enthusiasm of students of the University of Medical Sciences. *Yazd Medical Sciences Education Studies and Development Center*, 13(4), 332-344. [In Persian]
- Pikić-Jugović, I., Matić-Bojić, J., Puzić, S., Odak, I., Brajković, S., Dahlström, H., ... & Rožman, M. (2023). Teachers' diversity awareness and critical consciousness-sine qua non of social justice in schools. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 55(1), 189-210.
- Ra'anai, Majid; Mehrmohammadi, Mahmoud; Delavar, Ali; Khosravi Babadi, Ali Akbar (1400). Analysis of "Components of National Curriculum Implementation" Quarterly Journal of Education. (37)148, 31-54. [In Persian]
- Research Institute of Islamic Studies and University. (2016). An Introduction to Islamic Education (1). Philosophy of Education, Volume 1. Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Rezaian, Ali. (2016). Expectation of Justice and Justice in Organization. Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Ron. Seyed Amir. (2016). A look at the national curriculum of the Islamic Republic of Iran. Supplement to the monthly educational, analytical and informational magazine Roshd Moalem. Special issue for the tenth grade. (1). [In Persian]
- Samari, Maryam, Hassani, Mohammad, and Seyed Abbaszadeh, Mir Mohammad. (2015). Explaining educational inequalities and presenting an educational development model for planning and achieving educational justice. Case study: Educational regions of West Azerbaijan province. *Geography and Urban-Regional Planning*. (14), 105-122. [In Persian]

- Sanagoo, Akram; Nomoli, Mahin and Mahasti-Joybari, Leila. (2011). Explaining Educational Justice in Medical Students: A Study of the Perspectives and Experiences of Medical Students, *Ofoh Toseeh Medical Education Journal*. Fourth Year. (3). [In Persian]
- Shirkari, Javad and Bakhtiarpour, Saeed. (2014). Evaluating inequalities in access to educational opportunities: with a case study of the primary school of Dehloran County in the academic year 2011-2012. *Quarterly Journal of Education and Evaluation*. Seventh Year, (26). pp. 41-58. [In Persian]
- Stojanov, K. (2016). Educational justice as respect egalitarianism. *Критика и гуманизъм*, (46), 249-260.
- Turhan, M. (2010). Social justice leadership: Implications for roles and responsibilities of school administrators. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 9, 1357-1361.
- Warren, M. R. (2014). Transforming public education: The need for an educational justice movement. *New England Journal of Public Policy*, 26(1), 11.
- Yadolahi, Anvar; Zarei, Mohammad Hossein and Yavari, Asadolah. (2016). A comparative study of the approach of the 2030 document and the fundamental transformation document in Iranian education to gender educational justice. *Quarterly Journal of Public Law Research*. Year 21. (65). [In Persian]
- Yamani, N., Shaterjalali, M., & Eghbali, B. (2017). Educational justice from the perspective of postgraduate students in a medical school in Iran: A qualitative study. *Research and Development in Medical Education*, 6(1), 23-28.
- Yazdani, Shahram, Dashti Rahmatabadi, Marzieh, Afshar, Leila, Ahmadi, Soleiman, and Derakhshan, Akbar. (2019). Necessary measures to move towards educational justice in higher education. *Iranian Journal of Education in Medical Sciences*, 20(83). [In Persian]

